

■ Του ΧΑΡΗΣ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (337)

Ρέθυμνο 1824: η πόλη της κατατόμησης των Τεσσάρων Μαρτύρων (4)

Συνεχίζω και σήμερα την παράθεση της εισήγησής μου στην Ημερίδα της ΙΑΕΡ για τους Τέσσερις Μάρτυρες, που αναφέρεται στο Ρέθυμνο του 1824. «...Χειρότερες όμως κι από τους σεισμούς καταστάσεις είχε δημιουργήσει στο Ρέθυμνο η ενδημούσα εκεί πανδημία πανώλης, ήδη

από το έτος 1817, η οποία κράτησε μέχρι το 1839, 22 ολόκληρα χρόνια. Η επιδημία είχε θίξει αρχικά περισσότερο το Ηράκλειο και την περιφέρειά του. Ανάμεσα στους εκατοντάδες νεκρούς περιλαμβάνονταν και ο επίσκοπος Αυλοποτάμου Γεωδών, που είχε πεθάνει στη Μονή Απεζάνων λίγο πριν το ξέσπασμα της Επανάστασης. Η πανώλη της περιόδου 1817-1821 έθιξε περισσότερο την ανατολική Κρήτη και έστειλε στον άλλο κόσμο κυρίως τους υπερίλικες καθώς κι εκείνους που είχαν ήδη προβλήματα υγείας.

Από το 1822 όμως και περισσότερο από το 1825 η επιδημία έθιξε περισσότερο το Ρέθυμνο και τα Χανιά, στέλνοντας στον άλλο κόσμο κυρίως νέους, όπως αποτυπώνεται και στο δημοτικό τραγούδι της εποχής: Στα χίλια οχτακόσα εικοσιπέντε / κακιά κι αμάχη πιάσαν οι αφέντες.

Ο χάρος κι η πανώλη το μαθαίνει / σσοι δέκα του δικέμρη κατεβαίνει.. Μόνο δεν παίρνει γράδες, γεροντάδες / μόν' παίρνει παλικάρια και κεράδες. - Να κάμω θέλει πόρτες ν' αραχνιάσουν / πόρτες και παραθύρια να τα βάθουν...

Μπορούμε για λίγο να φανταστούμε την επιδημία εκείνη, σε μια πυκνοκατοικημένη πόλη με δρόμους ανήλικους, στους οποίους οδηγούνταν και λίμναζαν τα λύματα σπιτιών και εργαστηρίων, αν και αυτό επίσημα απαγορευόταν, με επιτρεπόμενη διάθεσή τους μόνο σε απόπατους με σηπτικούς βόθρους. Ένας μεγάλος σχετός, στο ύψος της σημερινής οδού Ιουλίας Πετυχάκη, χυνόταν στην αμμουδιά και δημιουργούσε μόνιμο βόρβορο, όπως βέβαια και το γνωστό μας Καμαράκι, στη γνωστή θέση. Τα ζώα συνυπήρχαν με τους ανθρώπους στα ισόγεια των κατοικιών, με τα χάνια στη Μεγάλη και στη Μικρή Αγορά να δημιουργούν ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα δημόσιας υγείας.

Αυτά τα τελευταία συσώρευαν μεγάλους όγκους κοπριάς, εμποτισμένης με ούρα, και οι ιδιοκτήτες τους υποχρεούνταν να τη μαζεύουν και να την απομακρύνουν ανά εβδομάδα, σε ειρηνικές τουλάχιστον περιόδους. Την

επιδημία δεν μπόρεσαν να αναχαιτίσουν οι προφυλάξεις, με την απομύηση των πιθανών φορέων της στο λοιμοκαθατήριο της εποχής. Ως τέτοιο χρησιμοποιεί τότε το ισόγειο του Σου Κουλέ, του Πύργου του Νερού, στον οποίο όπως γνωρίζουμε φυλάκιστηκαν και οι Τέσσερις Μάρτυρες. Απ' ότι αποδείχτηκε τελικά, η πανώλη είχε ξαναφουντώσει μετά την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων τον Μάιο του 1822. Στο Ρέθυμνο πήρε τις τρομακτικότερες απ' όλη την Κρήτη διαστάσεις.

Οι άσχημες αυτές συνθήκες δυσκόλευαν περισσότερο με την οικονομική κατάσταση του Ρεθύμνου, η οποία ήδη από το 1817 δεν ήταν καλή. Από το έτος εκείνο τα δύο κύρια εξαγωγίμα προϊόντα, το ελαιόλαδο και το σαπουνί, τα οποία μέχρι τότε έφερναν χρήμα στον τόπο, είχαν δεσμευτεί για τις ανάγκες της πρωτεύουσας της Αυτοκρατορίας, σε τιμές σαφώς κατώτερες του

εμπορίου. Όμως το Ρέθυμνο ήταν μια μεταπρατική πόλη και στηριζόταν κυρίως σ' αυτά τα προϊόντα και λιγότερο στα τυροκομικά και στα χαρούπια. Όσο για σπάρκεια, αυτή δεν επιτυγχάνονταν ούτε και στις καλύτερες των εποχών, και οι ανάγκες καλύπτονταν παραδοσιακά με εισαγωγές, έναντι ελαιολάδου και σαπουνιού. Παράλληλα στην πόλη εισάγονταν σημαντικές ποσότητες βρώμης. Η επάρκεια των σιτηρών και των οσπρίων μειώθηκε ακόμα περισσότερο με την αποκοπή του μουσουλμανικού πληθυσμού από τη γη στην οποία τα καλλιεργούσε.

αποκόμιζαν όσα τρόφιμα είχαν περιέλθει στα χέρια τους και μπορούσαν να μεταφερθούν. Το υπόλοιπα καταστρέφονταν, εφαρμόζοντας οι μουσουλμάνοι, όπως και οι χριστιανοί, την τακτική της καμένης γης. Να σημειώσουμε ότι η δύσκολη οικονομική κατάσταση είχε οδηγήσει στα τέλη του 1818 κατοίκους του ναχιγιέ του Αμαρίου να ξεσηκωθούν και να κατευθυνθούν προς την πόλη, διαμαρτυρόμενοι για αδυναμία προμήθειας σιτηρών. Να σημειώσουμε επίσης ότι σχεδόν στο σύνολό της η οικονομική ζωή του Ρεθύμνου βρισκόταν στα χέρια των γενιτσάρων, φαινόμενο που παρατηρούνταν και στις άλλες κρητικές πόλεις.

Την προηγηθείσα περίοδο 1811-1814 είχε σημειωθεί κι ένας άλλου τύπου «σεισμός», πολιτικός, ο οποίος, στην Κρήτη είχε σταλεί από την Υψηλή Πύλη ως διοικητής (σερασκέρης) ο Χατζή Οσμάν Πασάς, με την εντολή να

περιορίσει τη δραστηριότητα των γενιτσάρων. Πολλά και αβάσιμα σχεδόν όλα είναι εκείνα που είχαν γραφεί για την πολιτεία του Χατζή Οσμάν Πασά από σοβαρούς ιστορικούς, στους οποίους είμαστε υποχρεωμένοι να στηριζόμαστε, οπωσδήποτε κατόπιν ελέγχου της αξιοπιστίας των πηγών τους, όπως φαίνεται ιδιαίτερα στην περίπτωση αυτή. Δεν ήταν ασφαλώς κρυπτοχριστιανός ο Οσμάν Πασάς, ο αποκληθείς και «Πνιάρης» και «Παπαβασιλής», ούτε απεσταλμένος του Πατριάρχη (!) ή αρχιμανδρίτης (!) του, αλλά εντολοδόχος του Μαχμούτ Β', ο οποίος είχε ανακηρυχθεί σουλτάνος το 1808 και ευτύχησε να κατοικοεδρεύσει στην Υψηλή Πύλη μέχρι και το 1839, οπότε απεβίωσε από φυσικό θάνατο.

Τονίζω τον φυσικό θάνατο επειδή ο προκάτοχός του νεωτεριστής Σελίμ Γ' δεν είχε την ίδια τύχη, αφού στραγγαλίστηκε από τους γενιτσαρούς το 1808, στην προσπάθειά του να τους περιορίσει. Τους γενιτσαρούς κατάφερε τελικά να εξουδετερώσει ο Μαχμούτ μια για πάντα, δυο χρόνια αργότερα, το 1826, με τον διωγμό Βακί-Χαίριγιέ (Vakay-i-Hayriye), που περιλάμβανε μεταξύ άλλων την δήμευση των γενιτσαρικών βακουφίων και την κατάρρευση έτσι των πιστωτικών δικτύων που τους υποστήριζαν. Οι εντολές πάντως που είχε δώσει το 1812 ο Μαχμούτ (εικόνα) στον Οσμάν ήταν να

περιορίσει με κάθε μέσον τις καταχρήσεις τους. Να σημειώσουμε ότι οι γενιτσαροί μετά το 1600, ήδη πριν από την κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς, δεν είχαν σχέση με τους αρχικούς, που στρατολογούνταν είτε ως αιχμάλωτοι πολέμου είτε από παιδιά μη μουσουλμανικών οικογενειών.

Ο Οσμάν τα κατάφερε περισσότερο στα Χανιά και στο Ρέθυμνο, όχι όμως και στο Ηράκλειο, όπου οι γενιτσαροί αποτελούσαν κυριολεκτικά κράτος εν κράτει και τελικά κατάφεραν να επιβάλουν την ανάκλησή του. Στο Ρέθυμνο απαγχόνισε τέσσερις από τους ανεξέλεγκτους γενιτσαρούς καθώς και ένδεκα άλλους κρητικές καταγωγής, όπως και πέντε αγάδες και δυο μπέηδες. Παράλληλα φυλάκισε και εξόρισε είκοσι επτά Κρητότουρκους. Η πιο ονομαστή εκτέλεση ήταν εκείνη του Ερμαπαση του σπαχή **Αρίφ Αγά Γανιτσαρη**, θείου του επίσης ονομαστού Μεχμέτ της Κάνιας. Οπωσδήποτε η εικόνα του Χασάν αμαυρώθηκε από τη βαριά φορολογία που επέβαλε, εν μέρει και για να καλύψει τα έξοδα ανέγερσης του Κονακίου του στο λιμάνι του Ρεθύμνου. Είναι αυτό που βλέπουμε τρεις δεκαετίες αργότερα στην απεικόνισή του Αγγλου αξιωματικού G. Wilkinson αλλά και στην τοιχογραφία του Γ. Γαληνού (εικόνα) και που είχε οικοδομηθεί στη θέση της κατά πολύ μεταγενέστερης Κλινικής Κοκονά.

Δεν είναι γνωστό αν ταυτιζόταν με το κονάκι του πασά του Ρεθύμνου, εύλογα όμως μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα χρησιμοποιήθηκε ως τέτοιο μετά την απομάκρυνση του Οσμάν κι ότι πιθανότατα εδώ έγιναν οι ανακρισίες των τεσσάρων ανδρών από τις Μέλαμπες, στη συνέχεια μαρτύρων της πίστης. Το «μέγαρο» αυτό, για τα δεδομένα βεβαίως του Ρεθύμνου του 1813, αναφέρεται από τον Pashley ως «σεράι», που το περιγράφει ως μεγάλο και ξεχαρβαλωμένο. Για την ιστορία να σημειώσουμε ότι τον Χασάν Πασά ακολούθησαν ως σερασκέρηδες της Κρήτης ο Μουσταφά Ρεσίντ Πασάς μέχρι το 1816, ο Ιμπραήμ Χελμί Πασάς μέχρι το 1818 και ο Ελχάτζ Μουταφά Πασάς από το 1819.

ηγούμενος του Πρέβελι Μελησιδέκ Τσουδερός και ο αδελφός του Γεώργιος στον ναχιγιέ του Αγίου Βασιλείου.

Από το 1817 είχε ξεσπάσει η οικονομική κρίση, στην οποία αναφερθήκαμε, και σχεδόν παράλληλα η επιδημία πανώλης. Τα φαινόμενα αυτά λειτούργησαν ως επιταχυντής για το ξέσπασμα της επανάστασης στον ελληνικό χώρο, όπως έχει πια αναγνωριστεί κι αφού κατά κοινή ομολογία η επανάσταση άρχισε πρόωρα, με ανεπαρκή προπαρασκευή. Στις παραμονές της οι γνωστοί στην έρευνα Φιλικό στο διοικητικό διαμέρισμα του Ρεθύμνου ήταν 15, από τους οποίους στην πόλη έδρασαν οι οκτώ. Ο Μανουήλ Βερνάρδος (εικόνα) έδρασε στις ηγεμονίες, ο Γεώργιος Μελιτόνης ζούσε εκτός Κρήτης και ήρθε σ' αυτήν με την έναρξη της επανάστασης, ο Αντώνιος Μελιτόνης δραστηριοποιούνταν στο Κουσαντάσι, ο Γεώργιος Μοσχονάς ήταν έμπορος στο Μεγάλο Κόστρο, ο Γεώργιος Σακόρραφος έδρασε σε πανελλήνιο επίπεδο και ο

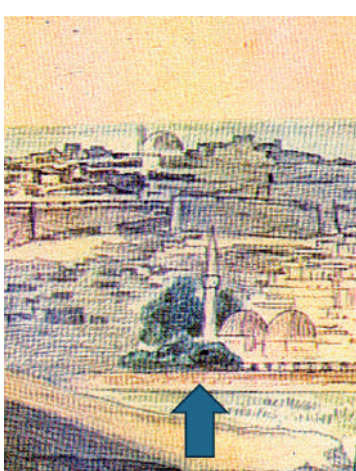

Μέσα στην πόλη έδρασαν ο δάσκαλος Γεώργιος Βάος ο Σιφναίος, απεσταλμένος επί τούτου από την Φιλική Εταιρεία, ο ελληνοδιδάσκαλος Ιωάννης Μεταξάς-Λαζαρόπουλος, ο επίσκοπος από το 1796 Γεράσιμος Πετρίδης, ο Χατζή-Ιωάννης Δαμβέργης, που βρήκε με την οικογένειά του τραγικό θάνατο σε σπήλαιο στα παράλια της Κισιάμ (εικόνα), ο Στυλιανός Χιονάκης, που έχασε την οικογένειά του το 1823 από την πανούκλα, και ο αδελφός του Μιχαήλ Χιονάκης.

Η επανάσταση εξελίχθηκε αρχικά ελπιδοφόρα, τουλάχιστον για το σαντζάκι του Ρεθύμνου, όπου οι πρώτες αψιμαχίες και μάχες ήταν νικηφόρες, με πιο ονομαστή εκείνη

του Αγίου Ιωάννη Καμένου και μικρότερες στο Σπήλι και στον Φουρφούρα. Τα γεγονότα αυτά, όπως και οι κατεδαφίσεις σταμίων στην ύπαιθρο, είχαν οδηγήσει τον τουρκικό πληθυσμό της πόλης σε αντεδουλικές, με βιασπραγίες, σφαγές και λεηλασίες σπιτιών και περιουσιών. Αναφέρεται ο αριθμός των εκατό θυμάτων, ο οποίος είναι μεγάλος και πιθανόν απέχει από την πραγματικότητα.

από το τέμενος και τον μιναρέ Βαλιδέ Σουλτάνας, που κι εκείνο διέθετε απ' ό,τι φαίνεται τα δικά του μεγάλα δέντρα». Θα συνεχίσουμε όμως και θα τελειώσουμε την επόμενη Παρασκευή.

Στις βιασπραγίες περιλαμβάνονταν η σύλληψη του επισκόπου Γεράσιμου μαζί με τον δάσκαλο Γεώργιο, που καταγόταν από τη Σίφνο, και κάποιων άλλων χριστιανών. Και τον μεν δάσκαλο οι Ρεθύμνιοι έμποροι κατόρθωσαν να διασώσουν, με εξαγορά, όχι όμως και τον επίσκοπο, ο οποίος, θεωρούμενος ως κρατικός υπάλληλος, βρήκε μαρτυρικό θάνατο με απαγχονισμό στον Πλάτανο το 1822. Να σημειώσουμε εδώ ότι το ιστορικό δέντρο θα πρέπει να είναι αυτό που διακρίνεται σε λεπτομέρεια του πίνακα του Edward Lear, του έτους 1864, μπροστά

Το Ρέθυμνο στα χρόνια της χολέρας

Μιας κι αναφέρθηκα στην επιδημία πανώλης που αποδεκάτισε για δυο δεκαετίες την πόλη τον 19° αιώνα, υπενθυμίζω στους αναγνώστες ότι σχετικό είναι το βιβλίο μου «Το Ρέθυμνο στα χρόνια της χολέρας. Επιδημικές ασθένειες και πρακτικές υγιεινής από τον 14° έως τον 20° αιώνα». Κυκλοφόρησε μέσα στην πανδημία του κορωνοϊού το 2020 και είναι ελεύθερα προσβάσιμο στον διαδικτυακό τόπο https://civisrethymnensisuniversalis.blogspot.com/2021/03/blog-post_31.html, όπου βρίσκονται αναρτημένα σχεδόν 80 βιβλία, δικά μου ή που εκδόθηκαν με την επιμέλειά μου. Να ευχαριστούμε να μην ξαναζήσουμε τέτοιες μέρες, αν και οι επιστήμονες -όπως και οι ιστορικοί- μας τονίζουν ότι εκτός από τις ευχές καλό είναι να προετοιμαζόμαστε και να παίρνουμε μέτρα αποτροπής, προκειμένου να μην έχουμε επανάληψη στο μέλλον. Και την τελευταία μεν φορά είχαμε τουλάχιστον επάρκεια ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού, απ' ό,τι εν τέλει αποδείχτηκε. Φανταζόμαστε όμως μια επόμενη πανδημία, με το σύστημα υγείας να βρίσκεται υπό κατάρρευση πριν ακόμα αυτή διαφανεί στον ορίζοντα;

Χάρης Στρατιδάκης

Το Ρέθυμνο στα χρόνια της χολέρας 5

Επιδημικές ασθένειες και πρακτικές υγιεινής από τον 14ο έως τον 20ο αιώνα

ΚΑΤΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ